مدیریت شهری
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017
۱۰۱-۱۱۸
زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۹/۱۲ زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۲/۱

بازشناخت نقش ادراک ذهنی در تعریف ساختار شهر

ندا غربا- دانشجوی دکتری شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، گروه معماری و شهرسازی، قزوین، ایران
منوچهر طبیبیان*- هیات علمی دانشگاه تهران، تهران، ایران

چکیده

شهرساز به عنوان کسی که با جسم شهر سر و کار دارد، باید متوجه ناظر و عوامل خارجی که بر او اثر می‌گذارد و تصاویری از محیط که در ذهن او می‌سازد، باشد. جریان دریافت تصاویر از محیط‌های مختلف توسط افراد با شرایط مختلف، گاه آسان و زمانی مشکل است؛ اما در تصاویر ذهنی افراد مختلف شباهت‌های بسیاری مشاهده می‌شود، این تصاویر مشابه مشترک در واقع حاصل توافق شمار بسیاری از مردم بر اهمیت تصویر خاص است. همین تصویر ذهنی مشترک است که توجه شهرساز را به خود می‌خواند زیرا محیطی که شهرساز به وجود می‌آورد مورد استفاده بسیاری از مردم است. بر این اساس برای دستیابی به ساختارشهرنیز لازم است تصویر ذهنی مشترک مردم مورد توجه قرار گرفته و با استخراج عناصری که در تصویر ذهنی مشترک مردم اهمیت یافته‌اند، عناصر و روابط ساختار فضایی شهر را تشخیص داد. طراح برای ارتقاء کیفیت ساختار شهر، می‌تواند بر عینیتی که این تصویر ذهنی را ایجاد می‌کند، تأثیر بگذارد در واقع طراح به گفته گوردن کالن به وسیله دستکاری ماهرانه در ساختار شهر می‌تواند مراحل شکل‌گیری تصویر ذهنی (ادراک، شناسایی) را تقویت و باعث ایجاد حس مکان شود. دراین پژوهش سعی شده است با استفاده از تصویر ذهنی مردم کرمان به بازشناسی مجدد ساختار بافت تاریخی شهر کرمان پرداخت و با استفاده از ادراکات ذهنی ساکنان آن سعی درشکل گیری تصویرذهنی روشنی از ساختار شهر و ارتقاءکیفیت ساختار وتقویت حس مکان نمود.

واژگان کلیدی: تصویر ذهنی، ساختار شهر، عناصر سیمایی، نقشه شناختی.

Recognizing the role of mental perception in urban structure definition

Abstract

An Urban Planners as someone who deals with the body of the city, has to notice the observer and external factors affecting him, as well as images of the environment made in his mind .Receiving the images from different environments by people with different conditions (in terms of age, gender, culture, attitude...) is sometimes difficult and sometimes easy; but there are several similarities among mental images of people. These common similar images are indeed the result of public consensus on the importance of specific image. And this is common mental image that attracts the attention of urban planner; because the environment that urban planner creates would be used by many people. Accordingly, common mental image of people must be considered to achieve city structure. The elements and relationships of the spatial structure of the city are recognized by extracting the elements got important in common mental image of people. Urban designer can be effective on the objectivity that is created by this mental image to enhance the quality of the city structure .According to Gordon Cullen, designer can strengthen the stages of mental image formation (perception and recognition) by manipulating city structure and also creates a sense of place. It has been tried in the present thesis to recognize the structure of historic fabric of Kerman city by using mental image of Kerman people and also attempt to form a clear mental image from city structure and promote the quality and strengthen the sense of place by suing mental perceptions of residents.

Keywords: mental image, urban structure, imaginened elements, cognitive map

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۶۶۵۴۵۴۳۲؛ رایانامه: matabibian@yahoo.com.au

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

مقدمه

«مشاهده محیط» به مفهوم ایجاد تصویر ذهنی براساس تجـارب و مشاهـدات گذشته اسـت برای ایجـاد آگاهی از محیط نه تنها به تصاویر ذهنی نیاز است بلکه این تصاویر باید با یکدیگر در ارتبـاط باشند. مجموعه‌هایی از چنین تصاویر مرتبـط بـه هم یک مـدل ذهنی یـا نقشه شناختـی از محیط بوجود مـی‌آورد. استفـاده از «نقشه‌های شناختـی»[1] امکان طراحـی و ساخت بناهـا، مجموعه‌ها، محله‌هـا و شهرهای خوانـا و قابـل تصور را بـرای طراحان محیـط و شهرسازان فراهم می‌کند. شهرسـاز به عنوان کسی که با جسم شهر سر و کـار دارد باید متوجـه ناظر و عوامل خارجی کـه بر او اثر می‌گـذارد و تصاویری از محیط در ذهـن او می‌سازد، باشد جریـان دریافت تصاویر از محیط‌هـای مختلف توسط افراد بـا شرایـط مختلف (سنـی، جنسی، فرهنگـی، خلق و خو) گـاه آسان و زمانی مشکـل است اما در تصاویـر ذهنی افراد مختلـف شباهت‌های بسیاری مشاهده می‌شود، این تصاویر مشابه مشترک در واقـع حاصل توافق شمار بسیاری از مردم بر اهمیت تصویر خاص است و همین تصویر ذهنی مشترک اسـت که توجه شهرسـاز را به خود می‌خوانـد زیرا محیطی که شهرساز به وجود مـی‌آورد مورد استفاده بسیاری از مردم اسـت. فرایند طراحی شهـری می‌تواند بـا برداشت تصویر ذهنـی شهروندان از شهر و فضاهـای آن آغاز شده، تجزیه و تحلیـل و سرانجام برنامه‌ریزی عناصر سیمایی شهررا در پی داشتـه باشد. برنامه‌ریـزی، طراحی یا بهسـازی حوزه‌ها،که بر پایـه هدف‌های طراحـی شهری انجام می‌شـود ازنظامی شامل تصاویـر ذهنی که با نظامی از گره‌هـا از یکدیگر جدا شـده، بـا شبکـه‌ای از مسیرهـا پوشـش یافته و حتـی به هم پیوسته‌انـد، شکـل گرفتـه آن چـه در این میـان اهمیت دارد تصویـر ذهنی شهروند اسـت که باید پایه بهسـازی یا ایجاد سکانس‌هـا و تأثیرات روانی-عاطفی منظـر شهری انگاشته شـود. (Trieb,1974:144). هـدف پژوهـش عبـارت است از: ۱. تبییـن نقـش ادراک ذهنی در تعریف ساختار شهر؛ ۲. ارتقـا کیفی ساختار شهـر کرمان، به وسیله بـاز تعریف لایه تاریخـی ساختار شهر، از طریـق بازشناخت ادراکات ذهنی شهرونـدان؛ ۳. منظـم کـردن داده‌هـای دریافتـی و ادراک شونـده از تصویر ذهنی بـه وسیله برقراری نظـم یا رابطه در اجـزاء تشکیل دهنده لایه تاریخی ساختـار شهر و ۴. ارتقاء لایـه تاریخی ساختار از طریق بررسـی تصویر ذهنی مردم و رسیدن به تصویر ذهنی مشترک آنها.

1. Cognitive map

اهمیت موضوع

شهـر چـه در کلیـت وچـه در اجـزای خـود دارای مشخصه‌هـای فراوانـی است کـه می‌بایسـت در طراحی و برنامه ریزی شهری مدنظر قرارگیرد.به همین دلیل نمی‌توان تصویـری ازآینـده کل شهـر ارائـه داد، بدون اینکـه نقش و کیفیـت آینده اجزا شهر (محله هـا، فضاهای شهری...) و یا به بیان دیگـر شخصیت محیطی آن را مـورد توجه وبررسی قرار ندهیم. شهروندان نه فقط دارای تصویری از چشم انداز کل شهر می‌باشند، بلکه راجـع به اجزای شهر نیز تصورات و توقعـات خـود را دارنـد و بـرای آن‌ها نقـاط و مکان‌هایی ازشهردارای اهمیـت و ارزشمند بوده ولی در برابر برخی از نقاط نیز بی تفـاوت اند.شهروندان همچنیـن رابطه‌ای میان ایـن نقـاط در ذهن خود داشتـه و جنس ،ساختـار و سلسله مراتبـی برای آن قائل‌انـد. به بیان دیگر هـر شهروند درذهن خـود نقشـه‌ای از شهر دارد که به نقشـه ذهنی معروف است (پاکـزاد، ۱۳۹۰، ص ۵۸) .نقشه ذهنی فرایندی است که از طریـق آن انسان‌ها محیط فیزیکی اطـراف خود را کدبندی، ضبـط وقابـل استفـاده مجدد می‌کننـد، این کدهـا از طریق تجربه مستقیـم محیط و یا آنچه شخص درباره محیط شنیده است و تجسم کرده، شکل می‌گیرد (Nasar,1990:132).

روش تحقیق

روش کلـی مـورد استفـاده در ایـن تحقیـق، رویکـرد «پدیدارشناسی» است. رویکـرد پدیدارشناسی که از اواخر دهه ۱۹۷۰ در مطالعات و پژوهش‌های معماری و شهرسازی مقبولیـت یافتـه، یـك رویکرد توصیفـی است کـه مبتنی بر مشاهـده دقیق و تاویـل مورد مشاهده توسـط مشاهده گران اندیشمند قرار دارد. در این رویکرد، پدیده با شرایط خود آن بررسی می‌شود یا چنان که ادموند هوسرل می‌گوید: «چیزها را چنان که هستند»، می‌بینند. در این رویکرد که قالبی تجربی دارد، هدف، ارائه توصیف‌های کمی و جمع آوری اطلاعاتی کـه برمبنای آن بتوان قوانینی تدوین کـرد تا اقدامات رفتارها را پیـش بینی کند، نیسـت، بلکه درك ماهیـت اصلی وجود انسـان (در رابطه با مکـان و فضا) مورد نظـر است (اهری، ۱۳۹۱، ص ۵). شهرسـازی با آموختـن از پدیدارشناسی در

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

جستجـوی معانی رویدادها و نه علت آنهاست. بدین ترتیب در رویکـرد پدیدارشناسی، شهر به عنوان پدیده‌ای کالبدی- فضایـی در نظر گرفتـه می‌شود که مسائل آن بـا شرایط خود آن مـورد بررسی قـرار می‌گیرد. این نحوه نگـرش، موضوع پدیدارشناسـی محیطی را تشکیل می‌دهد. در پدیده شناسی محیطـی، هـدف درك اسـاس مضمون محیط اسـت. اینکه محیـط چه معنایی برای مردم دارد؟ پدیده‌شناس به درگیری عاطفـی بـا محیط به دنبـال ارتباط (انسان) اصیـل با محیط اسـت و بدین ترتیب به توصیفات کیفی می‌رسد (پورجعفر، ۱۳۸۷، ص۲۷). پژوهـش حاصـل در پـی روش فـوق و با استفـاده و بهره‌گیـری از ابزارهـای جمـع‌آوری اطلاعـات (مصاحبـه، مشاهـده، کروکـی، مطالعـات کتابخانـه‌ای و اسنـادی و مدارک مرتبط) تلاش کـرده است تا با استفاده از مطالعه تصویـر ذهنی مردم به ارتقاء ساختـار بافت تاریخی شهر کمک نماید.

مبانی نظری پژوهش

محیـط انسان فوق‌العاده متنوع، غنی و مملو از ابهامات و مجهـولات اسـت و بـر این اسـاس اطلاعـات موجود در محیط نامحدود می‌باشد، از طرف دیگر انسان با محدودیت زمان برای تصمیم‌گیری و همینطور محدودیت ظرفیت برای ذخیره کردن اطلاعات مواجه است. انسان در هر زمان و هر فضـا تنها بخشـی از اطلاعات محیط خـود را در ذهن ثبت می‌کند لیکن همین اطلاعات محدود تصویر کامل و جامعی هر چند نادرسـت از محیط اطراف به دست می‌دهد. در هر تجربه انسان عمدتاً به تجارب قبلی که اطلاعات آن در ذهن ذخیره شده تکیه می‌کند تا از این طریق تصویر ذهنی خود از محیـط را کامل و پر کنـد (دیلمی، ۱۳۹۰، ص ۱۶). تصویر ذهنی پایه و اساس هر گونه کنش و واکنش میان فرد و محیط است کـه ممکن است بـا واقعیت موجـود کاملاًهمپوشانی نداشتـه باشدامـا شهروند بـر پایه همین تصویـر ذهنی خود رفتار می‌کند ونه واقعیت‌های موجود (لینچ، ۱۳۸۳). تصویر ذهنـی انسان از محیط تا حدودی به رفتار فضایی او نیز تأثیر می‌گـذارد، مؤثرترین نقش تصویر ذهنـی از محیط در ذهن شخص آن اسـت که وی را قادر سازد بـرای تعقیب مقاصد خود در شهر حرکت کند (canter,1977:24).

چکونگی به وجود آمدن تصویر ذهنی

تصاویـری که از محیـط در ذهن ناظر بـه وجود می‌آید حاصـل جریانـی دوجانبه بین ناظر و محیـط است محیط با مظاهـر خاص خـود جلوه‌گر می‌شـود و رابطه‌هایی در ذهن ناظـر و تجاربـش بـه وجـود مـی‌آورد در این فراینـد انسان داده‌های دریافتـی از محیط را درذهن منظم کرده و علاوه بر اجـزای محیط، نظـم یا رابطه میان آن‌هـا رانیز در ذهن خود بـه تصویر کشیده و به آن معنـا می‌بخشد (لینچ، ۱۳۸۳، ص ۱۸). از همیـن‌رو تصویـر هـر عامل ثابت مفـروض ممکن اسـت در ذهـن ناظریـن متفـاوت باشـد چگونگـی تصویر ذهنـی و یا شـدت و ضعف آن درذهن اشخـاص مختلف با توجـه به طبقه بندی آنهـا به گروه‌های متفـاوت از نظر سن، جنـس، زمینه فرهنگـی، شغل، خلق و خو یـا میزان آشنایی آنهـا با محیـط متفاوت است. علاوه برتفـاوت تصویر ذهنی در میـان گروه‌هـای مختلف نکـات مشترکی نیـز در تصویر ذهنـی شهروندان وجود دارد که به تصویـر ذهنی مشترک یا تصویرذهنـی عمومـی معروف شده است (پاکـزاد، ۱۳۸۷، ص ۱۴۹).

نقش تصویر ذهنی در رفتار انسان

تصویرذهنـی پایه و اساس هر گونه کنش و واکنش میان فـرد و محیط است که ممکن اسـت با واقعیت موجود کاملاً همپوشانـی نداشتـه باشد، اما شهروند بر پایـه همین تصویر ذهنی خـود رفتار می‌کند و نـه واقعیت‌های موجـود (لینچ، ۱۳۸۳، ص ۱۴). تصویـر ذهنی انسـان از محیط تا حدودی به رفتار فضایی او نیز تأثیر می‌گذارد، مؤثرترین نقش تصویر ذهنی از محیط در ذهن شخص آن است که وی را قادر سازد بـرای تعقیـب مقاصد خـود در شهر حرکت کنـد تصویری روشن از محیط به شخـص نوعی احساس امنیت می‌دهد و وی می‌توانـد رابطه‌ای هماهنگ بین خـود و جهان خارج به وجـود آورد. این درست بر خـلاف احساس ترسی است که به شخصی مستولی می‌شود کـه این تصویر روشن را ندارد. معنای این سخن آن است که احساس شیرینی که شخص از خانـه و شهر خود دارد نه تنهـا به سب آشنا بودن با آن است، بلکـه به این دلیل که تصویـری دقیق از آن در ذهن او موجود است (canter,1977:238).

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

بررسی مفهوم تصویر ذهنی و عناصر سازمان دهنده آن در نظریات اندیشمندان شهرسازی

گئورکی کپس؛ کپس به موضوع کیفیت‌های نمادین محیط علاقه داشت مثلاً به کیفیت نمادینی که برج یک کلیسا جامع بر فراز یک سکونتگاه دارد، کپس متوجه شده بود که در شهرهای کنونی از یک سو به خاطر پیچیدگی بسیار محیط شهری و از دیگرسو به این خاطر که تصمیم دربارهٔ کیفیت‌های نمادین محیط تنها به دست تصمیم سازان و مدیران گرفته می‌شود، نه مردم و این تصمیم‌ها نیز هیچگاه درون نظام یا طرحی یکپارچه تعریف نمی‌شوند، همواره ساکنان چنین شهرهایی ناچارند تا خودشان سیستم‌های شناختی یا سیستم‌های مفهومی را به گونه‌ای شکل بدهند که بتوانند ساختار نمادین محیط شهری را برای خود خوانا کنند، بدین ترتیب کپس توانست جای این بحث را باز کند که برخی از محیط‌ها نسبت به محیط‌های دیگر در ذهن مردم دارای ساختار منسجم‌تری هستند، موضوعی که لینچ در کتاب سیمای شهر خود پی گرفت (پاکزاد، ۱۳۸۹، ص ۹۶).

کوین لینچ؛ به باور کوین لینچ، عوامل متحرک هر شهر، به ویژه مردم و تلاش و تکاپوی آنان، به اندازه عناصر کالبدی، در ایجاد تصویر هر شهر مؤثرند. لینچ یکی از مهم‌ترین عوامل آشنائی فرد با محیط و شکل‌گیری تصویر ذهنی را نقش انگیزی آن محیط می‌داند و معتقد است نقش‌انگیزی، ویژگی متعلق به شیء می‌باشد که در ذهن بیننده تصویر زنده‌ای از شیء را به جای می‌گذارد به عبارتی او نقش‌انگیزی را به مفهوم قابلیت تصور هر چیزی در ذهن می‌داند او در ارتباط با مفهوم نقش‌انگیزی، تصویر هر محیط شهری را به سه جزء هویت، ساختار و معنی تجزیه می‌کند و جلوه‌گر شدن این سه جزء را به صورت پیوسته و وحدت یافته‌ای در تصویر ذهنی از شهر عنوان می‌کند به پایه مطالعات لینچ، تصویر ذهنی از محیط مجموعه‌ای از عواطف اولیه است که از تجربه فضا به دست آمده و می‌تواند به عناصر گوناگونی مانند حوزه، مسیر، لبه، گره، نشانه تجزیه، مرتبط یا جدا شود (لینچ، ۱۳۸۳، ص ۱۰).

کریستین نوربرگ شولتز؛ کریستین نوربرگ شولتز تصویر ذهنی را «فضای وجودی ذهن انسان» دانسته و همانند لینچ عناصر تصویر ذهنی را بررسی نموده است. شولتز مرکزها، راه‌ها و حوزه‌ها را عناصر تشکیل دهنده فضای وجودی دانسته و عامل تعیین کنندهٔ آنها نیز تعامل میان انسان و محیط اوست (پاکزاد، ۱۳۸۹، ص ۹۵).

راپاپورت؛ تصویر ذهنی کلیتی است که حتی پس از ترک محیط نیز در خاطر انسان می‌ماند و حاصل تعامل ناظر و محیط است و یا ارتباط متقابل میان شخص و مکان. تصویر ذهنی در واقع کلیت به هم پیوسته‌ای از نمادها و نشانه هاست که به مفاهیم، ارزشها، معانی و چیزهایی شبیه آن واقعیت می‌بخشد (Rapaport,1977:8).

دیوید استی؛ دیوید استی تصویر ذهنی را به عنوان عنصراصلی سازگاری رفتار انسانی می‌شناسد که برای زندگی و رفتارهای روزمره انسان ضروری وحیاتی است. او از مراکز، محدوده‌ها، راه‌ها و موانع به عنوان عناصر تشکیل دهنده تصویر ذهنی نام می‌برد. او نسبت به شولتز عنصر موانع را نیز به عناصر تصویر ذهنی اضافه نموده است (دیلمی، ۱۳۹۰، ص ۸۰).

گولج؛ از نظر گولج شکل‌گیری منظر ذهنی از هر پدیده‌ای واجد یک نظام سلسله‌مراتبی است که در ابتدا نقاط لنگرگاهی ادراک و فراگرفته می‌شوند و سپس حول نقاط لنگرگاهی عناصر فرعی‌تر که جزئیات نامیده می‌شوند ادراک و فرا گرفته می‌شوند (گلکار، ۱۳۹۰، ص ۱۲۸).

دانلد اپلیارد؛ اپلیارد در کتاب برنامه‌ریزی برای یک شهر کثرت‌گرا در پروژه شهر متکثر گوئایانا، به بررسی کلیت ساختاری پرداخت که در ذهن ساکنان مختلف از شهرشان شکل می‌گیرد او دربارهٔ چنین ساختاری، به عنوان شناختی که شهروند از شهرش دارد، اصطلاح «دانش شهری» را به کار می‌برد، اپلیارد با پژوهش دقیقی بر روی کروکی‌های شهروندان، در این باره که ساختمان شهر در ذهن مردم چگونه شکل می‌گیرد به دستاوردهای مهمی رسید. بررسی‌های او نشان داد که در این نقشه‌ها، بیشتر از عناصر سکانسی (جاده‌ها) و یا از عناصر فضایی (ساختمان‌های منفرد، نشانه‌ها و حوزه‌ها) استفاده می‌شود، در کامل‌ترین و پیچیده‌ترین نقشه‌ها آمیزه‌ای از هر دو گروه عناصر به کار رفته بود (پاکزاد، ۱۳۸۹، ص ۱۶۸). در این بررسی اپلیارد عناصر سکانسی همان روابط ساختار و عناصر فضایی، عناصر ساختار می‌باشند. به نظر اپلیارد شهرها به وسیله عناصر سکانسی یا فضایی ادراک شده و ساختاربندی

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

می‌شود. راه‌ها و گره‌های لینچی، عناصر سکانسی محسوب شده و نشانه‌ها حوزه‌ها و لبه‌ها تقریباً عناصر فضایی می‌باشند «در یـک ساختـار توپولوژیکـی خوب، عناصـر سکانسی و فضایی به خوبی به یکدیگر مرتبط بوده و می‌توان در ساختار بدون هیچ‌گونـه اختلالی حرکت نمـود. گره‌گاه‌ها، مرزها و تقاطع‌هـای بین عناصر بـه خوبی به یکدیگـر مرتبط شده و در امتـداد مسیرهای اصلـی امکان تداوم مناسبـی را ایجاد می‌کنند» (Applyard,1976,64).

میشـائیل تریب: تریب بر این باور است که تصویر ذهنی، همـه برداشت‌ها، دانسته‌هـا، باورها، حدس‌هـا و انتظاراتی اسـت که فرد از محیط پیرامون خود داشته و ارزش، کیفیت، کارکـرد و اولویت‌های متفاوتی را در ذهن وی آفریده است. این تصویر ذهنی، پیرو همهٔ داده‌هایی است که فرد تا آن برهه از زمان دریافت و در ذهن خود انباشته است. به دیگر سخن، تریـب تصویـر ذهنـی را ترکیبی غیرمـادی و سازمـان یافته می‌دانـد که نه تنها محیط کالبدی و اجزای تشکیل دهنده آن در ذهـن شهروند، بلکه تظاهر فرمال ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و ... از شهر را نیز در بر می‌گیرد. میشائیل تریـب بـا اشاره به سـه مولفه فایـده یا کارکرد شهـر، تظاهر بیرونی شهر و عناصر آن و در نهایت معنای آن این سه مولفه را بـه عنـوان سه رکن هم ارزش در آفرینـش تصویر ذهنی از شهر یاد می‌کند (Trieb,1974:153)

ارتباط بین ساختار و تصویر ذهنی

فرآیند شکل‌گیری تصویر ذهنی از ساختار

شهـر واقعیتی مستقل از ناظر است که به صورت مداوم وجـود داشته و پیام‌هایی از آن ارسـال می‌شود. این پیام‌های مستقـل از انسـان را پیام‌هـای بالقوه بـرای ادراک می‌گویند تنهـا بـا ادراک، برخی از ایـن پیام‌ها در لایـه منظر شهری، تبدیل به پیام‌های بالفعـل می‌گردند؛ به‌عبارتی ساختار شهر عـلاوه بر عناصر کالبدی شهر، شامل فعالیت‌ها، جریانات و سیستم‌هـای حرکتی، انسان و تمامـی نیروهای زندگی شهر است که هنوز توسط ذهن انسان ارزش گذاری نشده است و حـوزه اتفاقات بالقوه حیات شهـر با تمام مظاهر مادی و غیر مادی آن است. لذا باید بین آنچه که مستقل از ما در واقعیت موجود است و آنچه ما از این واقعیت دریافت می‌کنیم (منظر شهر) تفاوت قائل شویم. به‌عبارت دیگر منظر یا فضای مورد ادراک فـرد، کلیه اطلاعات دنیـای پیرامون وی نیست بلکه فقط بخشی از آن است به فرد ناظر تأثیر می‌گذارد به عبارتی محیـط مؤثـر یا محیط محسـوس را معرفـی می‌کند (تریب

لینچ	• مجموعه ایی از عواطف اولیه که از تجربه فضا به دست آمده وبه عناصر گوناگونی مثل راه،لبه،...تجزیه میشود
رلف	• تفسیر انتخابی است از آن چه هست و آن چه فکر می کنیم نباید باشد
شولتز	• فضای وجودی انسان که عناصر تشکیل دهنده آن را مراکز ، راه ها و حوزه ها ذکر می کند
راپاپورت	• کلیت به هم پیوسته ایی از نمادها و نشانه ها
گولج	• یک نظام سلسله مراتبی ازنقاط لنگرگاهی و جزئیات (عناصرفرعی)
اپلیارد	• دانشی که فرد به کمک آن شهررابرای خود قابل ادراک می کند (دانش شهری)که عناصر تشکیل دهنده آن را عناصر سکانسی و عناصر فضایی ذکر می کند.
استی	• عنصر اصلی سازگاری رفتار انسانی است که عناصر تشکیل دهنده آن را مراکز، محدوده ها ، راه ها و موانع ذکر می کند.
تریب	• ترکیبی غیر مادی و سازمان یافته درذهن شهروند است که مولفه های تشکیل دهنده آن را کارکرد،تظاهربیرونی ومعنا می داند.

جدول ۱. خلاصه نظریات اندیشمندان شهرسازی در مورد تصویر ذهنی و عناصر تشکیل دهنده آن؛ ماخذ: نگارندگان.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

۱۹۷۴)؛ لذا در منظر شهری است که ساختار شهر به کیفیتی مستقیماً محسوس تبدیل شده و توسط ناظر ادراک می‌شود و نهایتاً تصاویر ذهنی شهر مطرح می‌شود که در ذهن ناظر شکل می‌گیرد و ذهنیتی از عینیت قابل ادراک می‌باشد، به عبارتی قدرت و قابلیت ایجاد تصویر ذهنی از ساختار شهر در ذهن فرد، قابلیتی موجود در ساختار شهر است که به واسطه خصوصیاتی که نگارنده درصدد دستیابی به آنها بوده است منتقل و حمل گردد و این خصوصیات ساختار شهر می‌تواند توسط ایجاد کیفیت‌هایی در لایه منظر شهری به ایجاد تصویر ذهنی از ساختار شهر در ذهن شهروند و ایجاد حس مکان بیانجامد۱. بنابراین ساختار یک مفهوم ذهنی و یک مدل شناختی از واقعیت است که بخش عمده‌ایی از تصور ذهنی مردم از شهر را شکل می‌دهد (برزگر، ۱۳۸۲).

مراحل شکل‌گیری تصویر ذهنی از ساختار شهر

ایجاد تصویر ذهنی از ساختار شهر شامل مدارجی از:

۱- ادراک
۲- شناسایی (بازشناسی و تمایز)
۳- برقراری پیوند بین اجزاء و عناصر آن
۴- برقراری ارتباط و پیوند بین ساختار شهر و فعالیت‌های آن
۵- برقراری پیوند با رویدادها، مکان و زمان
۶- ارتباط با مفاهیم غیر فضایی و ارزش‌ها

می‌باشد و دخالت ذهن را در ادراک ساختار شهر نشان می‌دهد (حبیب، ۱۳۸۰). در این حالت ذهن تصویری از عناصر و پیوند میان عناصر ساختار شهر و کلیت آن در ذهن می‌سازد. ادراک صحیح محیط یک جزء اساسی و رضایت عاطفی از زندگی در شهر است لذا ساختار شهری که بتواند تصویر واضحی از خود به جا بگذارد، می‌تواند نقش اجتماعی نیز بازی کند چرا که به مردم کمک می‌کند تا بدانند در کجا هستند، محیط را خوانده، به نحو مطلوبتری فعالیت‌هایشان را تنظیم کنند و حتی می‌تواند نمادها و خاطرات جمعی و ارتباطات گروهی را افزایش دهد. پس ایجاد یک تصویر ذهنی قوی از شهر است که مبانی تعامل مردم را با محیط فراهم می‌آورد. با توجه به مطالب گفته شده مشخص است که ساختار شهر، رابطه میان آن دسته از اطلاعاتی است که مورد ادراک فرد و جمع واقع شده و در تصویر ذهنی او جای گرفته است بر این اساس لازم است برای دستیابی به ساختار شهر، تصویر ذهنی مشترک مردم مورد توجه قرار گرفته و با استخراج عناصری که در تصویر ذهنی مشترک مردم اهمیت یافته‌اند عناصر و روابط ساختار فضایی شهر را تشخیص داد. طراح برای ارتقاء کیفیت ساختار شهر، می‌تواند بر عینیتی که این تصویر ذهنی را ایجاد می‌کند، تأثیر بگذارد در واقع طراح به گفته گوردن کالن به وسیله دستکاری۲ ماهرانه در ساختار شهر می‌تواند مراحل شکل‌گیری تصویر ذهنی (ادراک، شناسایی) را تقویت و باعث ایجاد حس مکان شود.

ارتباط بین مکان و تصویر ذهنی

انسان برای اینکه خود را بهتر بشناسد نیاز به‌شناخت محیط اطراف خود دارد و این در صورتی است که تصویر ذهنی روشنی از محیطش داشته باشد. و مکان، زمانی شکل می‌گیرد که انسان با تمام احساس و ادارک خود روح و معنای آن را دریابد. مکان با ساختار فیزیکی و فعالیتی که در آن رخ می‌دهد، تعریف مادی پیدا می‌کند و با شکل گرفتن تصویر و خاطره آن در ذهن انسان و در طول زمان معنا و روح پیدا می‌کند معنا و روحی که برای روزگاران خواهد ماند و به یاد آورندهٔ بودن و هستی انسان خواهد بود (حبیبی، ۱۳۷۸). ادوارد رلف معنای مکان را در تصویرهای ذهنی و خاطره‌های مردم و آن را مؤثرترین عامل در هویت مکان می‌داند و معتقد است که «تا زمانی که معنای مکان‌ها در ساختار فیزیکی و فعالیت‌هایی که در آن رخ می‌دهد جستجو شود چیزی یافت نمی‌شود بلکه باید معنا را در تصویرسازی ذهنی و تجربه‌های انسان از مکان جستجو کرد. رلف شاخصه‌های هر مکان (کالبد، عملکرد، معنا) را در ایجاد حس در مردم تأثیرگذار می‌داند (پاکزاد، ۱۳۹۰). کرسیتین نوربرگ شولتز تصویر ذهنی روشنی را که سبب هویت شخص می‌گردد را در گرو داشتن مکان‌های

۱.. میشائیل تریب در کتاب خود انسان و فرم شهر محیط مؤثر و محیط محسوس را مطرح می‌کند و آن را اینگونه تعریف می‌کند. منظر، هم آن بخشاز پیام‌های محیطی است که برای رفتار و نتایج آن مهم است (محیط مؤثر) و هم آن بخش ادراک شده از فضا را در بر می‌گیرد که بر فعالیت تأثیر می‌گذارد (محیط محسوس)

۲.. . Manipulate: این اصطلاح را گوردون کالن در کتاب منظر شهری خود به کار برده است، به معنای دستکاری در عناصر شهری، برای تأمین تأثیر آنها به حواس انسان

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

با معنـا می‌داند (پاکزاد، ۱۳۹۰). میشائیـل تریب سه مولفه کارکرد، تظاهر بیرونی و معنا را به عنوان سه رکن هم ارزش در افرینش تصویـر ذهنی وایجاد حس مکان یاداور می‌شود. انسـان از مکان‌های متفـاوت تصویرهـای متفاوتی در ذهن دارد، احساسـات او می‌تواند بـر روی ادراکات او از محیط و شکل‌گیـری تصویرذهنی از مکـان تأثیرگذار باشد و همین تصاویر ذهنی انسان‌هاست که به مکان هویت می‌دهد.

ارتباط بین مکان با ساختار

شولتـز داشتـن مکان‌هـای با معنـا را به سبـب تصویر ذهنـی روشن و رلف معنـای مکـان را در تصویرهای ذهنی و خاطره‌هـای مردم می‌داند، کانتـر داشتن تصور از مکان را یکی از مؤلفه‌های مکان می‌پندارد و از طرف دیگر لینچ یکی از مؤلفه‌هـای شکل‌گیـری تصویر ذهنی از مکـان را ساختار می‌داند (هویت، ساختار، معنا) (پاکزاد، ۱۳۹۰) و همانطور کـه قبلاً ذکـر شـد ساختار یـک مفهـوم ذهنی و یـک مدل شناختـی از واقعیت است که بخش عمده‌ایی از تصور ذهنی مـردم از شهـر را شکل می‌دهـد (برزگـر، ۱۳۸۲). بنابراین می‌تـوان اینگونه نتیجه گرفـت از آنجائیکه طبق مبنای نظری این پایان‌نامه ساختار زیر مجموعه۱ تصویر ذهنی و همینطور تصویر ذهنی زیر مجموعه مکـان می‌باشد بنابراین ساختار، زیر مجموعه مکان نیـز خواهد بود. در واقع ساختار روشن، زنده و پیوسته علاوه بر اینکه می‌تواند تصویری دقیق به وجود آورد می‌تواند تداعی کنند مکان نیز باشد و همینطور می‌تواند برای خاطرات مشترک و تعاملات جمعی ساکنان شهر ماده خام فراهم آورد (نمودار ۱).

بـا توجه به ارتباط ساختار بـا مؤلفه‌های مکان می‌توان نظریات اندیشمندان در مورد ساختار را براساس مؤلفه‌های مکان دسته‌بندی نمود.

بنابراین برای دسته‌بندی ساختـار از مؤلفه‌های سازندهٔ مکـان ذکر شده در مبانی نظری (رلـف، شولتز، کانتز و ...) استفاده می‌کنیم.

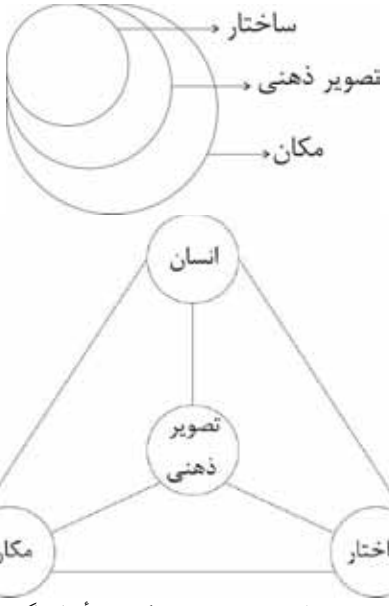

نمودار ۱. ارتباط تصویر ذهنی و مکان؛ مأخذ: نگارندگان.

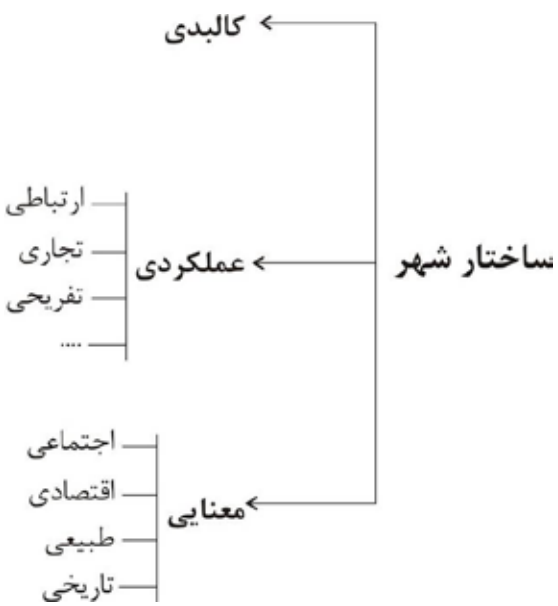

عـلاوه بر ایـن لایه‌بنـدی ساختـار می‌تواند بـه تحلیل تصاویر ذهنی در روند این پژوهش کمک نماید

بررسی نمونه موردی (شهر متکثرگوئایانا)

دانلـد اپلیـارد در پروژه شـد متکثر گوئایانـا به بررسی کلیـت ساختـاری‌ای پرداخت که در ذهـن ساکنان مختلف از شهرستـان شکل می‌گیرد. اپلیـارد در این پروژه به بررسی ایـن موضوع پرداخـت که افـراد چگونه عناصـر شهر را در ذهـن خود به هم می‌پیوندند، به آن‌هـا ساختار می‌دهند، باز

1. 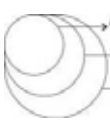

$b \subset a \quad c \subset b \Rightarrow c \subset a$

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

جدول ۲. خلاصه نظریات اندیشمندان در مورد ساختار با توجه به مبانی نظری؛ ماخذ: نگارندگان.

	نگرش ساختارگرایانه	نگرش عملکردی	نگرش کالبدی یا فرمی	نگرش معنایی
اندیشمندان	گروه ده؛ کنزوتانگه؛ آلدو فان آیک؛ الکساندر وی بی دوشی؛ سوریایای ماتا	مکتب شیکاگو، ارنست برگس، همر هویت؛ ادوارد اولمن؛ و جنسی هریس	ادموند بیکن؛ راب کریر؛ آلدوروسی	الدو فان آیک؛ کوین لینچ؛ دانلد اپلیارد؛ کانتر؛ آموس راپاپورت؛ کلیف ماتین؛ میشائیل تریب
نتایج کاربردی	روابط میان عناصر مهمتر از خود عناصر است عناصر دارای قابلیت تغییر درونی‌اند اما روابط آن‌ها ثابت باقی خواهد ماند	ساختار به عنوان نحوه چیدمان کاربری‌ها، فعالیت‌ها و گروه‌های اجتماعی استفاده کننده در سطح شهر	ساختار طرح، فرم را تبیین می‌کند و فرم از طریق بیان معمارانه‌ای که به همه جامعه تعلق دارد شکل می‌یابد	ساختار به عنوان ارتباط میان لایه‌های کالبدی و ذهنی و پیامد آن بازشناسی مکان توسط استفاده کنندگان

می‌شناسانند و ارزیابی می‌کنند او با سنجش ادراک و نگرش مردم و حرفه‌مندان در پی آگاه ساختن آنان نسبت به تفاوت در کشان از شهر بود. به دیگر سخن، او نگاه مردم و حرفه‌مندان به شهر را در کنار هم نهاد و نقاط اشتراک و تفاوت آنها را با گفتن دلایل نشان داد. شهر گوئایانا فرصت ویژه‌ای را در اختیار اپلیارد نهاد تا به دستاوردهای خود در زمینه ثبت تصویر ذهنی شهروندان نتایج ارزشمندی را بیفزاید این شهر از گروه‌ها و طبقات اجتماعی مختلفی درست شده است (پاکزاد، ۱۳۸۹، ص ۱۶۸). اپلیارد در بررسی مفهوم تصویر ذهنی در شهر گوئایانا از روش‌های مختلف کلامی و غیرکلامی استفاده نمود برای نمونه برای کشف واژگان کلامی شهروندان در توصیف محیطشان، از آنها می‌خواست تا به صورت کلامی، شهر یا پیرامون آن و نقاط یا مکان‌هایی که بهتر از دیگر مکان‌ها به یاد می‌آورند را نام برده و توصیف کنند از دیگر سو از آنها می‌خواست تا با ترسیم یک کروکی، این نقاط و مکان‌ها را روی آن نشان دهند و در ضمن ترسیم کروکی، هر عنصر مهم دیگری را نیز که به یاد می‌آوردند به آن بیفزایند و در مرحله بعد از آنان می‌خواست تا راهی را که میان دو نقطه مشخص از شهر طی می‌کنند، ضمن اشاره به عناصر شاخص، تغییر جهت‌ها، دیدها و یا هر عنصر مهم یا جذاب شهری که طی این سفر متوجه آن می‌شوند را توصیف کنند (Applyard,1976:95). سرانجام با تکیه بر چنین دقتی اپلیارد موازین سه گانه را مطرح کرد که به باور او باعث می‌شود یک چیز مثلاً یک ساختمان در یاد مردم بماند و بتوانند آن را به یاد آورند. این اصل عبارتند از: ۱- برخورداری از تمایز فرم ۲- رؤیت پذیر بودن ۳- برخورداری از اهمیت کارکردی نمادین.

اپلیارد همچنین با پژوهش دقیقی بر روی کروکی‌های شهروندان در این باره که ساختار شهر در ذهن مردم چگونه شکل می‌گیرد به دستاوردهای مهمی رسید. بررسی‌های او نشان داد که در این نقشه‌ها، بیشتر از عناصر سکانسی (جاده‌ها) و یا از عناصر فضایی (ساختمان‌های منفرد، نشانه‌ها و حوزه‌ها) استفاده می‌شود و در کامل‌ترین و پیچیده‌ترین نقشه‌ها آینده‌ای از هر دو گروه عناصر به کار رفته بود. «برپایه تعریف او ویژگی اصلی نقشه‌هایی که با عناصر سکانسی کشیده می‌شد، این بود. که اجزاء، به گونه‌ای روشن‌تر به هم می‌پیوستند و نقطه اتصال آنها کاملاً آشکار بود. اما در نقشه‌هایی که چیرگی ما عناصر فضایی بود، اجزای نقشه به گونه‌ای پراکنده در سطح بودند و اتصال میان آنها اتفاقی و ضمنی بود. اپلیارد درباره هر یک از این دوگونه نقشه، چهارگونه فرعی را نیز پیشنهاد داد که از بررسی کروکی‌ها به دست آمده بود» (پاکزاد، ۱۳۸۹، ص ۱۷۰).

چارچوب نظری

برای ایجاد آگاهی از محیط نه تنها به تصاویر ذهنی نیاز است بلکه این تصاویر باید با یکدیگر در ارتباط باشند. مجموعه‌هایی از چنین تصاویر مرتبط به هم یک مدل ذهنی یا نقشه شناختی از محیط بوجود می‌آورد. استفاده از نقشه‌های شناختی امکان طراحی و ساخت بناها، مجموعه‌ها، محله‌ها و شهرهای خوانا و قابل تصور را برای طراحان محیط و شهرسازان فراهم می‌کند. شهرساز به عنوان کسی که با جسم شهر سر و کار دارد باید متوجه ناظر و عوامل خارجی که بر

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

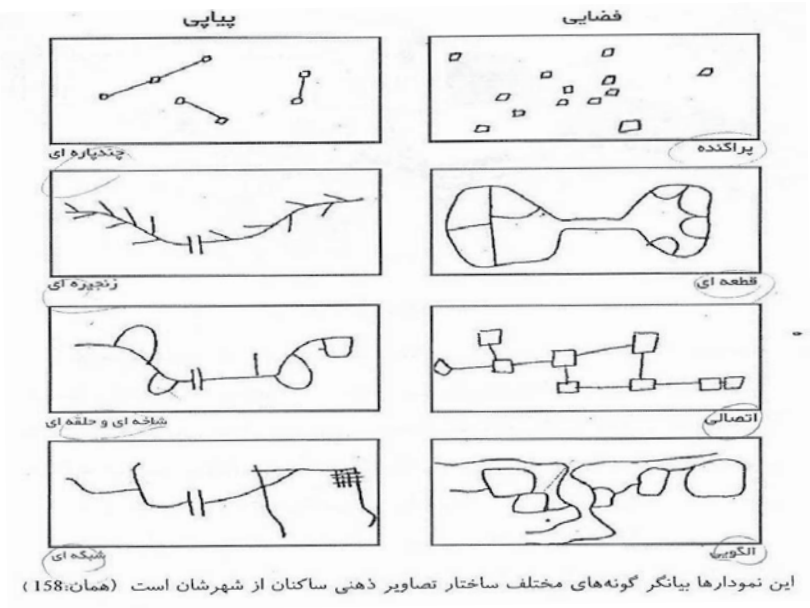

این نمودارها بیانگر گونه‌های مختلف ساختار تصاویر ذهنی ساکنان از شهرشان است (همان:158)

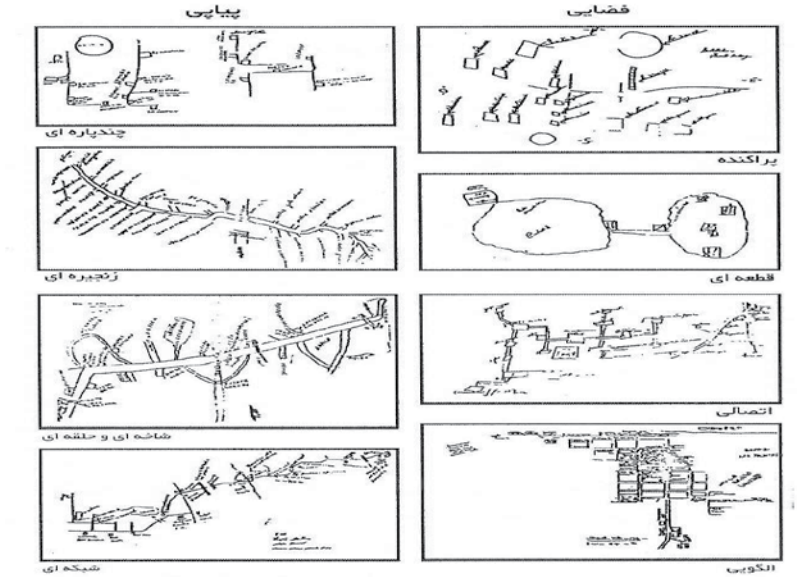

گونه‌های مختلف ساختار تصاویر ذهنی ساکنان از شهرشان (Appleyard, 1976: 159)

او اثـر می‌گذارد و تصاویری از محیـط در ذهن او می‌سازد، باشـد جریان دریافت تصاویـر از محیط‌های مختلف توسط افراد با شرایط مختلف (سنی، جنسی، فرهنگی، خلق و خو) گـاه آسان و زمانی مشکـل است اما در تصاویـر ذهنی افراد مختلـف شباهت‌های بسیاری مشاهده می‌شود، این تصاویر مشابه مشترک در واقـع حاصل توافق شمار بسیاری از مردم بر اهمیت تصویر خاص است و همین تصویر ذهنی مشترک اسـت که توجه شهرسـاز را به خود می‌خوانـد زیرا محیطی که شهرساز به وجود مـی‌آورد مورد استفاده بسیاری از مردم است. آغاز فرایند طراحی شهری به استناد مبانی نظری:

برداشت تصویر ذهنی شهروندان از شهر و فضاهای آن

↓

تحلیل برداشت

↓

برنامه ریزی برای عناصر سیمایی شهر

کاربست در نمونه موردی (بافت تاریخی شهر کرمان)

کرمـان شهـری با تاریـخ پر فـراز و نشیـب و مردمانی

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

سختکـوش در دل کویر که بـه گفته فرد ریچاردز غیر از شهر تبریـز که در مرز شمال ایران واقع شده به هیچ شهری در این کشـور به اندازه شهـر کرمان از منجنیق فلـک سنگ نباریده است. کرمان منسوب است به کرمان بن هیتال بن ارنخشدین سام بن نوح(ع) که در داستان‌های اساطیری، کرمان به کرمی (ابریشمی) منسوب است که هفتواد نام داشته است (باستانی پاریزی، ۱۳۶۶، ص ۱۹۶). حکایت آن یعنی حکایت کرم و پشم ریسی دختران هفتـواد را فردوسی شاعر حماسه سرای ایران به نظم در آورده است.

یکی دژ بکندند بر تیغ کوه شد آن شهر با او همه همگروه
چو یک چند بگذشت بر هفتواد مرا آن حصن را نام کرمان نهاد

بـر اسـاس منابـع و اسناد تاریخـی ساخـت تاریخی و شکل‌گیری شهر کرمان به شرح زیر است.

۱- عهـد هخامنشیـان و پیش از آن: شکل‌گیـری قلعه دختر بـر بالای کوهی که نخستین آثـار شهر کرمان در پای آن تشخیص داده شده است.

۲- دوره ساسانـی: شکل‌گیـری قلعـه دیگری بـر بلندی تپه مقابل قلعه دختر به نام قلعه اردشیر.

شکل‌گیـری هسته شهر به عنوان یـک قلعه محصور به مرکزیـت قلعه دختر و بعد قلعه اردشیـر (در اثر توسعه آن)، ساکنان شهر هنوز داخل قلعه جای ندارد بلکه در بیرون قلعه بـه صورت نابسامان زندگی می‌کننـد، قلعه به وسیله خندقی عمیق از محل زندگی مردم جدا شده. اجزای تشکیل دهنده شهـر را در ایـن دوره معبد، قلعه، خانه‌هـای طبقه برگزیده، حصـار و خنـدق که بـر جدایی خـود از ناحیه دیگـر تاکید می‌کنـد، تشکیـل می‌دهد. با ورود اسلام قـلاع ساسانی چه مذهبـی و چه نظامی فـرو می‌ریزند و این مهمترین حادثه در بنیـان گذاری سازمان نوین در شهر است. لذا شهر کرمان در سده نخستین هجری در جـوار حصارهای شهر قدیمی و به دور از قلعـه دختر و قلعه اردشیـر علیرغم ارزش‌های دفاعی آنهـا به سوی دشت غربی مستقـر می‌شود (جوادی، ۱۳۷۶، ص ۲۴).

۳- در قـرن دوم و سـوم هجری ابتدا حصـار جدید شهر که محله‌های جدیـد را نیز شامل می‌شـود، شکل می‌گیرد در ایـن دوره کسـی از شهرونـدان بیـرون دروازه‌ها رها نمی‌شود.

۴- در قـرن چهارم ملک تورانشاه سلجوقی محله شاه عادل را بـرای استقـرار سپاهیـان مسجد جامع ملـک، بازار، گرمابـه، خانقاه و کتابخانه مرکز جدید شهر را می‌سازد. تـلاش حاکم سلجوقی برای انتساب شهر کرمان به خود و زدودن خاطـره حکومت قبلی، مبتنـی بر توسعه است لکـن نظامی که او بدان تمسـک می‌جوید همان سازمان گذشته شهر است که اینک مرکز آن جابجا شده است.

۵- در قـرن هفتم، حاکمان قراختایی از یک سو برای پاسخ بـه نیاز جمعیت جدیـد به توسعه شهـر و از سوی دیگر ثبـت حاکمیت خود بر تارک شهر، محله ترک آباد را در شمـال غرب شهر آن روز سامـان می‌دهند. مرکز جدید شهـر نیز این بار کل کوچک و مستقلی شامل مقبره براق حاجب، مدرسـه، مارستان درب خبیص، بازار، مسجد و آب انبار است.

۶- در قـرن هشتـم، امیـر محمد مظفـر با تسخیـر کرمان، حکومت جدید را بنیان می‌نهند. وی مسجد جامع قدیم در دروازه شرقی کرمان را مرکز جدید شهر قرار میدهد. سیاسـت وی برای تبلور تغییر حکومت، جابجایی مرکز از منتهی الیه غربی به لبه شرقی شهر است.

۷- گنجعلـی خـان حاکـم صفـوی کرمـان در قـرن دهم، مرکزیـت جدیـد را در مجموعـه تازه احـداث در قلب فرسـوده شهـر بنیان می‌گـذارد تا بدین طریـق موجبات ایحیـا شهر را فراهم آورده باشـد. مجموعه‌ای مرکب از میـدان، بازار، مسجد، حمـام، ضرابخانه و آب انبار. در عیـن حال، سازمـان فضایی همچنان تـداوم سنت قبلی است.

۸- وکیـل الملک در عهد قاجـار نیز مرکز جدید شهر را در جوار مرکز صفوی بنا می‌کند. این روایت تا دوره معاصر آن که با تغییر اندیشـه روشنفکران مدرسه‌ای در کسوت مشـاوران رضاخان دچار دگرگونی بنیادین شد، به همان شیوه و سبـک سنتی خود باقی بـود (منصوری، ۱۳۸۶، ص ۵۸).

در ایـن پژوهـش تلاش خواهـد شد تا ساختـار بافت تاریخـی کرمـان و جایگـاه آن در عینیـت و ذهنیـت و نقش ادراکـات ذهنـی و شکل‌گیـری تصویـر ذهنـی از ساختـار تاریخـی شهر مـورد بررسی قـرار گرفته و در جهـت ارتقاء کیفیت ساختار و هویت بخشی به آن به کار گرفته شود.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

راهنمای کاربست در نمونه موردی

بررسی طرح جامعه و طرح ساختاری بافت تاریخی کرمان در مورد ساختار بافت تاریخی

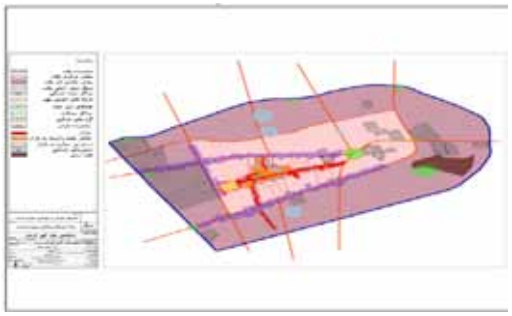

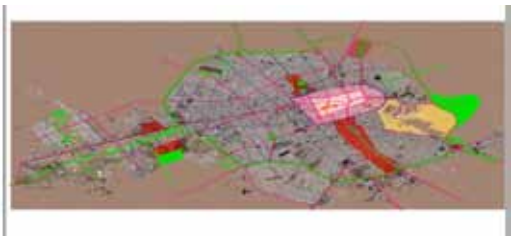

نقشه ۱ و ۲. ساختار فضایی بافت تاریخی کرمان و ساختار بافت تاریخی در ارتباط با ساختار شهر کرمان؛ ماخذ: شارستان طرح ساماندهی بافت تاریخی کرمان.

تحلیل ساختار بافت تاریخی کرمان

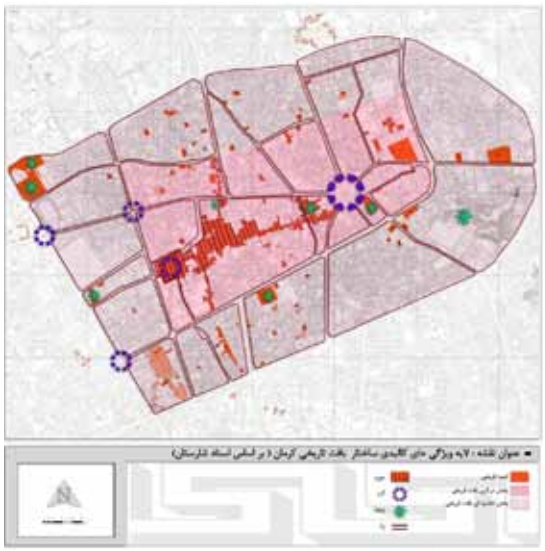

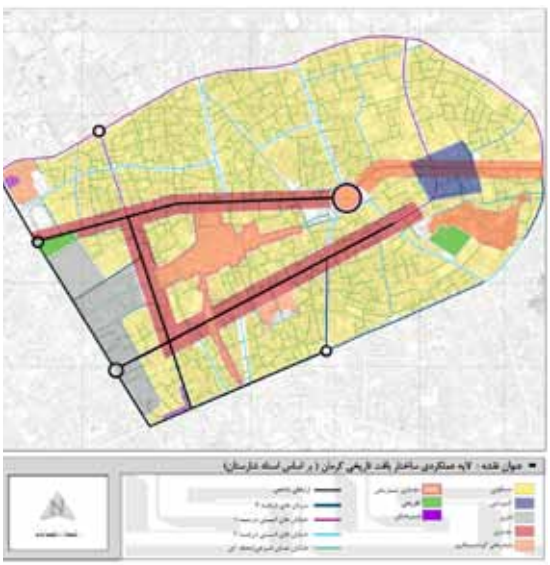

نقشه ۳ و **۴**. ساختار کالبدی شهر کرمان؛ ماخذ: نگارندگان.

بررسی ادراکات ذهنی مردم در مورد ساختار بافت تاریخی

در ایـن مرحلـه از پژوهـش از تعـداد **۴۵** نفرازساکنان شهرکرمـان مصاحبـه و در پایـان از آنها خواستـه شد که از ساختار بافت تاریخـی کرمان براساس ذهنیتی که دارند یک کروکـی تهیه نمایند. پس از مصاحبـه و بررسی کروکی‌های ساکنـان، جـدول زیر با توجه به مـوارد مختلف ذکر شده در مصاحبه‌ها وکروکی‌های ساکنان تهیه گردید.

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

جدول ۳. ادراك فضاهای شهری بافتهای تاریخی کرمان؛ ماخذ: نگارندگان.

فضاها و عناصر شهری	کالبد	معنا	عملکرد
کوچه یهودیها	حوزه ۰	(اجتماعی ۱۰نفر)(تاریخی ۴)	(سکونت ۳)
یخدان مویدی	(نشانه ۹)	(کالبدی ۶)	(فرهنگی ۲)
محله خواجه خضر	(حوزه ۶)	(تاریخی ۴)(کالبدی ۵)	(سکونت ۳)
چهارراه کاظمی	(گره ۹)	(ارتباطی ۸)(اجتماعی ۵)	(ارتباطی ۱۲)
بازارحاج آقا علی	(گره ۱۵)	(کالبدی۷)(اجتماعی۴)	(تجاری۵)
مجموعه گنجعلیخان ومیدان ارگ	(حوزه ۴۰)	(کالبدی۱۸)(اجتماعی۱۲)	(تجاری۱۲)
سه راه شمال جنوبی	(راه ۵)	(اجتماعی۱۲)	(تجاری۶) (ارتباطی ۹)
راستـه (مسگرها، عطارها، کفاشها، لحاف دوزها و حلاج‌ها، پارچه فروشهای یهودی، آسیاب‌ها)	(حوزه ۱۱)	(اجتماعی۱۶)	(تجاری۴)
خیابان شریعتی	(راه۱۵)	(اجتماعی۹)	(تجاری۹) (ارتباطی۱۵)
مسجد شیخی‌ها	(نشانه ۶)	(اجتماعی۱۲)	(مذهبی۳)
کوه‌های صاحب الزمان	(نشانه۲۵)	(طبیعی۱۲)	(تفریحی۸)
جنگل قائم	(حوزه۲۵)	(طبیعی۸) (اجتماعی۵)	(تفریحی۱۵)
گنبد جبلیه	(نشانه ۲۳)	(کالبدی۱۲)	(فرهنگی ۶)
مسجد جامع	(نشانه ۱۴)	(کالبدی۸)(تاریخی۶)	(مذهبی۶)
محله شاهزاده محمد	(حوزه۹)	(کالبدی۵)(تاریخی۴)	(سکونت۶)
خیابان سرباز	(راه۵)	(ارتباطی۶)	(ارتباطی ۸)
باغ ملی	(گره ۱۴)	(ارتباطی۴) (اجتماعی ۷)	(ارتباطی۱۴)(تجاری۷)
کتابخانه ملی	(نشانه۸)	(کالبدی۵)	(فرهنگی۳)
فالگیرهای میدان ارگ وگنجعلیخان		(اجتماعی۷)	
قلعه دختر	(نشانه۶)	(طبیعی۴)(تاریخی۶)	
قلعه اردشیر	(نشانه۴)	(طبیعی۲)(تاریخی۴)	
میدان مشتاق	(گره ۱۵)	(ارتباطی ۶)(اجتماعی۸)	(ارتباطی۱۵)(تجاری۹)
قدمگاه	(گره ۱۲)	(کالبدی۵)(اجتماعی۸)	(تجاری۱۲)
محله زریسف	(حوزه ۱۴)	(کالبدی۸)(اجتماعی۳۲) (تاریخی۶)	(سکونت۵)
محله سلمان فارسی	(حوزه ۱۰)	(کالبدی۸)(اجتماعی۲۶) (تاریخی۶)	(سکونت۶)
محدوده خیابان برزو آمیقی	(حوزه ۱۰)	(کالبدی۸)(اجتماعی۲۰) (تاریخی۶)	(سکونت۵)
محدوده حصارقدیم	(لبه۳)	(کالبدی۳ (تاریخی۳)	
محل دروازه‌های قدیم	(نشانه۵)	(کالبدی۵) (تاریخی۵)	
پارک سنگی	(حوزه۹)	(اجتماعی۸)	(تفریحی ۹)
پارک شهر	(حوزه۱۱)	(اجتماعی۹)	(تفریحی۱۱)
مسجد حاج آقا علی	(نشانه۱۲)	(کالبدی۷)(تاریخی۴)	(مذهبی۶)
بیمارستان باهنر	(نشانه۶)	(کالبدی۳)	(درمانی۶)
دانشکده هنر کرمان	(نشانه۳)	(کالبدی۱)	(آموزشی۳)
آتشکده زرتشتیان	(نشانه۶)	(کالبدی۲)(تاریخی۳)(اجتماعی۸)	(مذهبی۲)
تخت دریا قلی بیگ	(نشانه۱۲)	(کالبدی۹)(تاریخی۳)	

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

تحلیل و آنالیز اطلاعات

بـا توجه به کیفی بودن موضوع پژوهش در این مرحله با استفـاده از روش تحلیـل AHP کروکی‌ها و موارد ذکر شده در مصاحبه‌هـا در نرم افـزار Expert choice مورد تحلیل و ارزیابی قـرار گرفت و نتایج حاصل از این تحلیل به صورت نمودار بیان شده است.

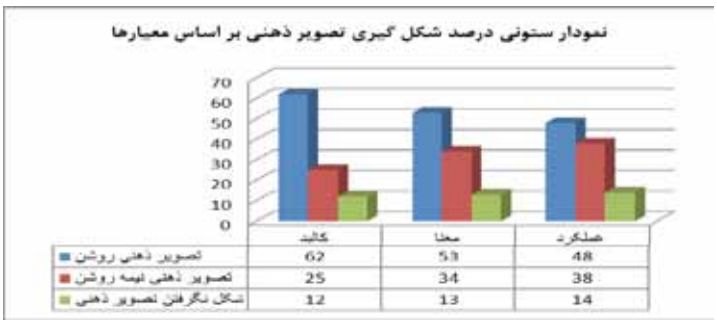

نقشه ۵ تا ۷. لایه عملکردی ساختار بافت تاریخی کرمان بر اساس تصویر ذهنی مردم؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

دستکاری ماهرانه در ساختاربافت تاریخی کرمان

در ادامـه بـرای تقویـت و ارتقاء کیفیـت ساختار بافت تاریخـی کرمان و عناصر و اجزاء تشکیل دهنده آن با استفاده از دستکـاری ماهرانه در محـدوده مسجد ملک و قلعه دختر پیشنهادهایی بـرای شکل گیری تصویرذهنی روشن از آنها و تقویت ساختار بافت تاریخی کرمان و کمک به حفظ و ارتقاء هرچه بیشتراین دو نگین ارزشمند بافت تاریخی کرمان ارائه شده است

ساماندهی محدوده قلعه دختر

قلعـه دختر یکی از عوارض طبیعی موجود در محدوده مطالعاتی بافت کهن کرمـان است. تأثیر این بلندی در روند شکـل گیری شهر کرمان و تحولات آن غیرقابل انکار است. درصـورت فراهم شدن تصویرذهنـی پررنگ از آن در اذهان مـردم، قلعـه دختـر را می‌توان یـک نماد برای شهـر کرمان محسـوب نمـود. قلعه دختـر و نیـز همتای بزرگتـر آن قلعه اردشیـر نشانه‌هایی هستند که بـا کمترین زحمت از سرتاسر بافت قابـل رویت می‌باشند. در صـورت ساماندهی اطراف این محدوده قلعه دختر به عنوان نشانه ایی ارزشمند و استوار می‌تواند هرچه بیشتـر در خاطر مردم این دیار رنگ بگیرد و ارزشمندی و شکوه روزگاران خود را یادآور شود.

ساماندهی محدوده مسجد ملک

مسجد ملک از کهن‌تریـن و برجسته‌ترین ابنیه تاریخی شهـر کرمان است، این مسجد که حـدود هزار سال پیش به دسـت ملکشاه سلجوقـی بنا گردیده از حیـث ابعاد نیز، هم در کرمـان وهم درسرتاسر ایران کـم نظیر است. ساماندهی زمین‌های بایر وبناهـای مخروبه مجاور این مسجد می‌تواند

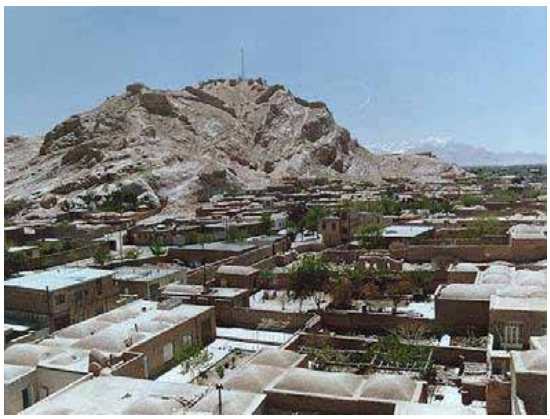

تصاویر ۱ تا ۴. قلعه دختر؛ مأخذ: نگارندگان.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

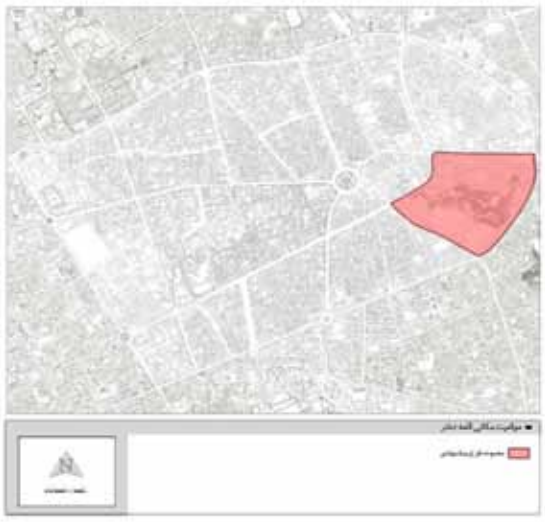

نقشه ۸. موقعیت مکانی قلعه دختر

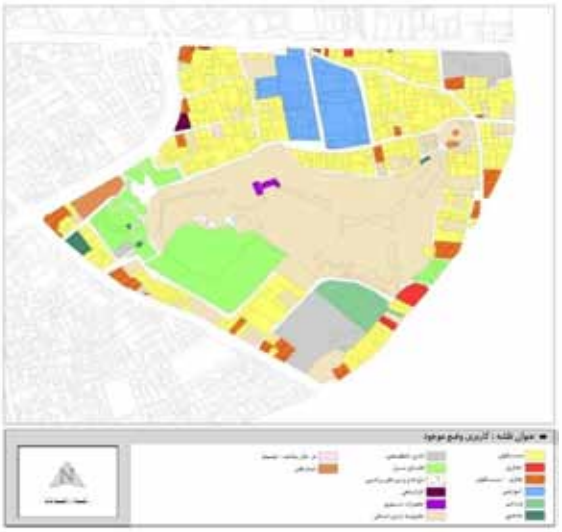

نقشه ۹. کاربری‌های وضع موجود

نقشه ۱۰. کاربری‌های پیشنهادی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

به درخشـان شدن هر چه بیشتراین نگیـن در کرمان و شکل گیری تصویر ذهنی قوی از آن در اذهان مردم کرمان بیانجامد و سبـب ایجاد حس مکان و هویت بخشـی به ساختار بافت تاریخی کرمان گردد.

ایـن پیشنهادهـا در قالـب دستکـاری ماهرانـه و دیگر پیشنهادهـای اساتید، صاحب نظـران، دانشجویان در قالب فرصت‌هـای موجـود در بافـت تاریخـی کرمـان می‌توانـد راهگشـای حفظ هویـت و تقویـت ساختار بافـت تاریخی کرمـان گـردد. امید است کـه این تحقیق هرچقـدر ناچیز و

تصویر ۵ تا ۸. محدوده مسجد ملك؛ ماخذ: نگارندگان.

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

نقشه ۱۱. عکس هوایی محدوده مسجد ملک

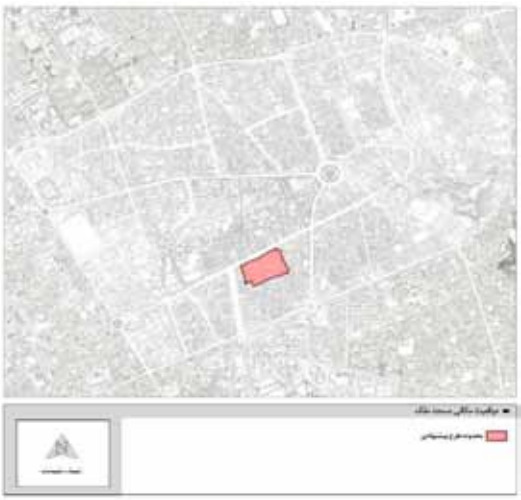

نقشه ۱۲. موقعیت مکانی مسجد ملک

نقشه ۱۳. کاربری‌های وضع موجود

نقشه ۱۴. کاربری‌های پیشنهادی

کوچک بتوانـد در جهت حفظ این میراث ارزشمند تاریخی و کمک بـه هویت و تاریـخ این خطه ارزشمنـد کویر قدمی برداشته باشد و راهگشای پژوهش‌های بعد از خود باشد.

نتیجه‌گیری و جمعبندی

بـرای ایجـاد آگاهی از محیط نـه تنها بـه تصاویر ذهنی نیاز است بلکـه این تصاویر باید با یکدیگـر در ارتباط باشند. مجموعه‌هایی از چنین تصاویر مرتبط به هم یک مدل ذهنی یا نقشه شناختی از محیط بوجود مـی‌آورد. استفاده از نقشه‌های شناختـی امکـان طراحـی و ساخـت ساختارشهـر، بناهـا، مجموعه‌هـا، محله‌ها و شهرهای خوانا و قابـل تصور را برای طراحـان محیط و شهرسازان فراهـم می‌کند. قدرت و قابلیت ایجاد تصویر ذهنی از ساختار شهر در ذهن فرد، قابلیتی موجود در ساختـار شهر است که به واسطـه خصوصیاتی که نگارنده درصـدد دستیابـی بـه آنها بـوده اسـت منتقل می‌گـردد و این خصوصیات ساختار شهـر می‌تواند توسط ایجاد کیفیت‌هایی در لایـه منظر شهری به ایجاد تصویر ذهنی از ساختار شهر در ذهـن شهروند و ایجاد حس مکان بیانجامد. توجه به ساختار و تصویـر ذهنی از آن امتیازی برای شهر در بافت کهن آن است، زیـرا فعال بودن مجموعه‌های کهن شهری و ساماندهی هویت اصلـی شهر به ویژه در پیونـد با بافت قدیم آن در صورتی حائز اهمیت بوده و موفق خواهد بود که با تکیه بر یك پیوند نامرئی و متقابل شهروندان و دلبستگی‌های آنان به ارزشهای مشترك در تصاویر ذهنی شان از شهر صورت گیرد. ساختار شهر و تصاویر ذهنی قوی شکل گرفتـه از آن می‌توانند موجد خوانایی شهر و

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

تمایز آن شـده و بیان کننده هویت ملی و برانگیزاننده احساس غـرور در مردم شهر باشند با بررسـی ساختار اصلی شهرها و درك قانون مندی‌های توسعه و تکامل آن می‌توان تاثیر عمده‌ای در احیـا و بهبود وضع شهـر گذاشت، زیرا اجزا و عناصر پدید آمـده در تاریخ تحول و تکامل شهر امکانات بالقوه بسیار برای تجدیـد حیات داشتـه و می‌توانند در هویـت بخشی به شهر و تقویت شبکه نمادین آن نقش ویژه داشته باشند.

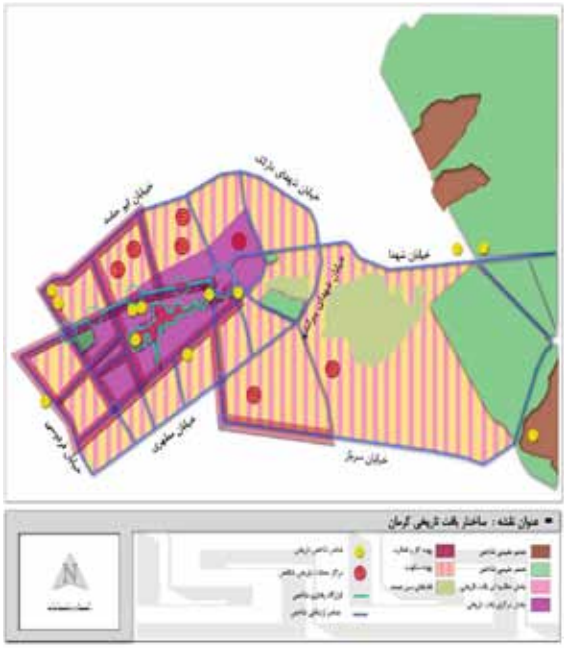

نقشه ۱۵. ساختار بافت تاریخی کرمان براساس ادراک ذهنی مردم

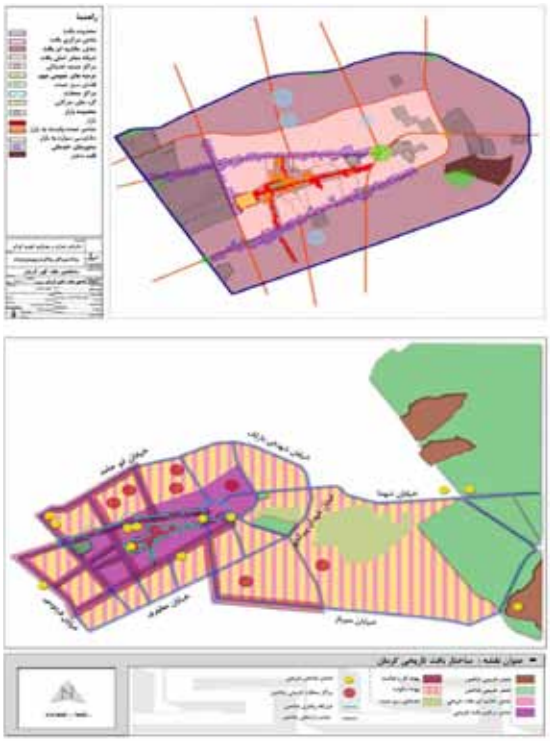

نقشه ۱۶. مقایسه ساختار بافت تاریخی کرمان بر اساس اسناد طرح جامع و طرح ساختاری و ساختار بافت براساس تصویر ذهنی مردم

منابع و ماخذ

- احمد علی خان وزیر، کرمانی، (۱۳۶۳) «تاریخ کرمان»، بکوشش دکتر محمد ابراهیم باستانی پاریزی، انتشارات علمی
- استونـز، راب، (۱۳۷۹) «متفکـران بـزرگ جامعه شناسـی»، ترجمه‌ی مهرداد میردامادی، تهران، نشر نی.
- افشـار نـادری، کامـران، (۱۳۷۸) «از کاربری تا مکـان»، مجله معمار، شماره ۶.
- اهـری، زهـرا؛ (۱۳۹۱) «مکتب اصفهـان در شهرسـازی»، انتشارات: دانشگاه هنر تهران.
- آریانپـور کاشانـی، عبـاس، (۱۳۶۸) «فرهنـگ دانشگاهـی انگلیسی- فارسی»، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- بازرگـان، عباس، سرمـد، زهـره، (۱۳۸۹) «روش‌هـای تحقیق درعلوم رفتاری»، موسسه انتشارات آگاه
- بحرینـی، حسیـن، (۱۳۷۶) «فرآینـد طراحـی شهـری»، تهـران، انتشارات: ادانشگاه تهران،
- بحرینـی، حسین، بلوکـی، بهناز و تقابن سـوده، (۱۳۸۸) «تحلیل مبانی نظری طراحی شهری معاصر»، تهران، دانشگاه تهران، موسسه انتشارات.
- بذرگر، محمدرضا، (۱۳۸۲) «شهرسازی و ساخت اصلی شهر»، شیراز، کوشامهر.
- بیکـن، ادمونـد، (۱۳۸۶) «طراحـی شهرهـا»، ترجمه فرزانـه طاهری، انتشارات شهیدی، مرکزمطالعات وتحقیقات شهرسازی ومعماری ایران
- پاکـزاد، جهانشـاه، (۱۳۸۵) «مبانی نظـری و فراینـد طراحی شهری»، تهران، انتشارات دانشگاه شهیدبهشتی
- پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۸۹) «سیـر اندیشه‌ها در شهرسازی (۲)»، تهران، انتشارات: آرمان شهر
- پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۸۹) «سیـر اندیشه‌ها در شهرسازی (۳)»، تهران، انتشارات: آرمان شهر
- پرتوی، پروین، (۱۳۸۲) «مکان و بی مکانی رویکردی پدیدارشناسانه»، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۴.
- پوراحمد، احمـد، (۱۳۷۰) «جغرافیا و ساخت شهر کرمان»، انتشارات جهاد دانشگاهی
- پوراحمد، احمـد، (۱۳۷۶) «جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان»، مرکز کرمان شناسی
- پورجعفر، محمدرضا، (۱۳۸۷) «پدیدارشناسی محیط شهری: تأملی در ارتقاء فضا به مکان شهری» مجله علوم و تکنولوژی محیط زیست»، دوره دهم، شماره۴

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]

- پورمنـد، حسنعلـی، محمـودی نـژاد، هـادی، ۱۳۸۹، «مفهـوم مکـان وتصویرذهنـی ومراتب آن در شهرسـازی»، مجله مدیریت شهری، شماره ۲۶
- توسلـی، غلامعبـاس، (۱۳۷۰) «نظریه‌هـای جامعه شناسـی»، تهران، انتشارات سمت.
- تولایی، نوین (۱۳۸۶) «شکل شهر منسجم»، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۶.
- جلائی پور، حمیدرضا و محمـدی، جمال، (۱۳۸۸) «نظریه‌های متاخر جامعه شناسی»، تهران، نشری نی.
- حافـظ نیـا، محمدرضـا، (۱۳۸۵) «مقدمه‌ای بـر روش تحقیـق درعلوم انسانـی»، تهران: سازمـان مطالعه و تدوین کتب علـوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- حبیب، فرح، (۱۳۸۵) «کندوکاوی در معنای شکل شهر»، مجله هنرهای زیبا، شماره ۲۵.
- حبیبـی، رعنا السـادات؛ (۱۳۸۷) «تصویرهای ذهنـی و مفهوم مکان»، مجله هنرهای زیبا، شماره ۳۵
- حمیدی، ملیحـه، (۱۳۷۶) «استخوانبندی شهر تهران»، تهران، سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران.
- دبیـر، بابک و خائفـی، عبـاس، (۱۳۸۲) «ساخت گرایی و حـوزه زبان شناسی»، رشت، انتشارات دانشگاه گیلان.
- دهخـدا، علی اکبـر، (۱۳۷۳) «فرهنگ لغت دهخـدا»، جلد سیزدهم، انتشارات دانشگاه تهران.
- دیلمـی صـدف، (۱۳۹۰) «راهنمـای تعییـن وتحلیـل ساختارفضایـی درایران»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی
- روبینـز، آر. اچ، (۱۳۷۰) «تاریـخ مختصر زبان شناسـی»، ترجمه علی محمد حق شناس، تهران، نشر مرکز.
- روح الامینـی، محمـود، (۱۳۵۷) «گردشگـر بـا چـراغ در مبانی انسان شناسی»، تهران، کتاب زمان.
- ریتزر، جرج، (۱۳۷۴) «نظریهٔ جامعه شناسی در دوران معاصر»، ترجمه محسن ثلاثی، نشر علمی، ۱۳۷۴.
- زنگی آبـادی، علی، (۱۳۷۶) «جغرافیا و برنامـه ریزی شهری کرمان »، مرکز کرمان شناسی، کرمان
- سادوسکی، بلاویرگ ویودین، (۱۳۶۱) «نظریه سیستم‌ها، مسائل فلسفی و روش شناختی»، ترجمه کیومرث پریانی، تهران، انتشارات تندر.
- «طرح جامع کرمان»، (۱۳۸۸) مشاور شارستان.
- «طرح ساختاری بافت تاریخی کرمان»، (۱۳۸۹) مشاور شارستان.
- عندلیـب، علیرضـا، (۱۳۸۱) «روش تحقیـق وتدوین رسالـه دکتری»، نشرتهران
- فرد، ریچـاردز، (۱۳۴۳) «سفرنامه ریچاردز»، ترجمه مهین دخت صبا، ترجمه و نشر کتاب تهران،
- فرهنگ لغت مریام وبستر»، (۱۳۸۶) انتشارات جنگل، چاپ یازدهم.
- کالن، گـوردن، (۱۳۷۷) «گزیـده منظر شهری»، ترجمـه دکتر منوچهر طبیبیان، انتشارات دانشگاه تهران.
- کرمونا، متیو، (۱۳۸۸) «مکان‌های عمومی فضاهای شهری»، انتشارات دانشگاه هنر.
- کـورز، لوئیس و روزبرگ، برنـارد، (۱۳۷۸) «نظریه‌هـای بنیادی جامعه شناسی»، ترجمه ارشاد، فرهنگ، تهران، نشر نی.
- کیانـی، محمـد یوسـف، (۱۳۶۵) «نظـری اجمالـی بـه شهرنشینـی و شهرسازی در ایران »، انتشارات هواپیمایی جمهوری اسلامی ایران
- گروت، لیندا، وانگ، دیویـد، (۱۳۹۰) «روش‌های تحقیق درمعماری»، ترجمه علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران
- گلکار، کوروش، (۱۳۹۰) «آفرینـش مکان پایدار تأملاتی در باب نظریه طراحی شهری»، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
- لینـچ، کویـن، (۱۳۷۲) «سیمای شهـر»، ترجمه دکتـر منوچهر مزینی، انتشارات دانشگاه تهران.
- لینـچ، کویـن، (۱۳۷۶) «تئوری شکـل خوب شهر»، ترجمـه دکتر سید حسین بحرینی، انتشارات دانشگاه تهران.
- مدنـی پـور، علـی، (۱۳۷۸) «طراحـی فضاهـای شهـری، نگرشی بر فرآیندهای اجتماعی و مکانی»، انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- منصوری، امیر، (۱۳۸۶) «دو دوره سازمان فضایی در ایران: قبل و بعد از اسلام»، فصلنامه باغ نظر، شماره ۷.
- میرمقتدایی، مهتـا؛ (۱۳۸۸)، «معیارهای سنجـش امکان شکل گیری، ثبت و انتقال خاطرات جمعی»، مجله هنرهای زیبا، شماره ۳۷، .
- نسبیـت، کیـت، (۱۳۸۶) «نظریه‌هـای پسامدرن در معمـاری»، ترجمه شیرازی، نشر نی.
- نوربـرگ شولتز، کریستیان، (۱۳۵۳) «هستی، فضـا، معماری»، ترجمه محمد حسن حافظی، انتشارات دانشگاه تهران.
- نوربرگ شولتز، کریستیـان، (۱۳۸۳) «معماری با معنا و مکان»، ترجمه برازجانی، انتشارات:جان جهان
- همت کرمانی، محمـود (۱۳۵۳) «کرمان شهر شش دروازه »، انتشارات رجبی
- Alexander, Christopher and Doshi, B. V. Main Structure Concept, New Yorklandscape, I963.
- Apple yard, Donald: Planning A Plaralistic city, The MIT Press, 1976.
- Canter, David, The Psychology of Place, The architectural Press, londoin, 1977.
- Hornbay, A. S. The Advanced Learners Dictionary of Current English"
- Planning and development planning, 'Urban Structure for the Town's new official plan Town of Richmond hill, 2009.
- Pullan, W. and Hurshad, B. (eds.) (2000), Structure: in science and Art, Cambridge university press, Cambridge.
- Relph, Edward, Place and Place Lessness Pion Limited, London, 1976.
- Salingaros, N. A. Principles of Urban Structure, Techne Press, Amsterdam, 2005.
- Tange, kenzo; Architecture and urban Design, Verlagfur Architekture Artemis 2urich, 1970.
- Turner, Jonathan. H. the Structure of Sociological Theory, Belmont California: Wadsworth Pub,l986.
- Nasar (1990) The Evaluative Image of the city, in the journal the of American planning Association 56
- Tribe, Michael; Stadtgestaltuxg theorie and praxis, Bertel smann, 1974.

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

[Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-15]